

Весна Пено

МИКРОФИЛМОВИ И ФОТОГРАФИЈЕ НЕУМСКИХ РУКОПИСА У АРХИВУ МУЗИКОЛОШКОГ ИНСТИТУТА САНУ

Апстракт: у раду је представљена невелика колекција микрофилмова неумских рукописа и фотографија појединих листова из рукописа који се чувају у Архиву Музиколошког института САНУ. Микрофилмови углавном садрже ирмологије, стихираре и антологије из византијског и касновизантијског периода. Одабрани листови из хиландарских рукописа, са грчким и црквенословенским текстовима у основи чине колекцију фотографија.

Кључне речи: микрофилм, фотографија, рукопис, неумска нотација, Милош Велимировић, Димитрије Стефановић.

Архивској грађи Музиколошког института САНУ припада, по обиму мала, али садржајем, драгоцену збирка микрофилмова преваходно грчких неумских рукописа, као и снимака појединих страница из, такође, неумском симеографијом исписаних кодекса, углавном из библиотеке манастира Хиландара на Светој Гори. Проучавање византијске и старе словенске појачке традиције, што су као један од приоритета истраживачких пројеката одредили већ оснивачи Музиколошког института, представљало је основ научног рада дугогодишњег сарадника Института др Димитрија Стефановића, чијом је заслугом поменута збирка и оформљена.

Пре две године Збирка микрофилмова Музиколошког института обogaћена је даром познатог музиколога-византолога, еминентног стручњака за средњовековну музику и професора престижних америчких универзитета, Милоша Велимировића, некада стипендисте Института. По одласку у пензију Велимировић је одлучио да највећи део своје стручне библиотеке поклони Музиколошком институту САНУ. Књиге су из Америке годинама преносили сарадници Института, професори и студенти Богословског факултета Српске православне цркве у Либертивилу. Последњи пакет послао је нашој сарадници, која је тада боравила у САД, само два дана пре него што је, премда у позним годинама, изненада преминуо.¹

Није на одмет подсетити да су, све до новијег доба када је процес дигитализације почео да се спроводи како у великим националним библиотечким центрима, тако и у другим институцијама које

---

¹ Упор. Весна Пено, *Милош Велимировић (1922–2008) In memoriam*, Музикологија 8, (2008), 329–334.

поседују вредне рукописне ризнице, старе појачке књиге истраживачима неретко и једино били доступне уколико су микрофилмоване. Залагањем у првом реду оснивача, касније и сарадника Monumenta Musicae Byzantinae (ММВ), деценијама су наручивани и сабирани микрофилмови свих важнијих појачких књига, које представљају примере различитих типова неумског писма и које припадају различитим фондовима, почев од Националне библиотеке Грчке у Атини, преко атонских и палестинских манастирских ризница, до библиотека при свим већим европским центрима (Париз, Оксфорд, Ватикан, Беч и др).² Управо су из збирке Института за средњовековне студије – грчке и латинске у Копенхагену, Милош Велимировић, а потом и Димитрије Стефановић наручивали дупликате микрофилмова за потребе својих истраживања.

Академик Димитрије Стефановић је збирку микрофилмова почео да сакупља током рада на докторској дисертацији са Егоном Велесом у Оксфорду. С обзиром на то да се бавио словенским раним *стихириарима*, у његовој збирци су се нашли микрофилмови грчких и руских рукописа *стихириара* из XII и XIII века.³ (Прилог I). По повратку у земљу Стефановић је наставио истраживања. Важно одређиште била је за њега библиотека манастира Хиландара. Преко пројекта Хиландарског одбора САНУ радио је на неумским рукописима у манастирској библиотеци. Сарадња са почившим монахом Митрофаном, допринела је да се сниме бројне стране неумских рукописа – грчких, словенских и грчко-словенских, не само у Хиландару већ и у Великој Лаври (попут словенског стихирара Лавра *E-10*, XVII век). Тако је временом оформљен албум фотографија које су, у недостатку комплетних микрофилмованих појачких књига, могле да послуже у упоредним анализама одређених напева и одређених типова неумске симиографије.⁴

---

² Две најбогатије колекције микрофилмова рукописа који припадају византијској и поствизантијској појачкој традицији поседује управо Институт за средњовековне студије – грчке и латинске при Универзитету у Копенхагену – огранак некадашње Monumenta Musicae Byzantinae и Институт за патристичке студије при манастиру Влатадон у Солуну. Значајна је и помена вредна збирка микрофилмова хиландарских словенских кодекса у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, која је оформљена трудом Димитрија Богдановића, као и збирка словенских рукописа сабрана у Хиландарској соби у Библиотеци Универзитета Охаја у Колумбусу.

³ *The Tradition of the Sticheraria Manuscripts*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Оксфорду 1967. године.

⁴ По речима др Данице Петровић, за њену докторску дисертацију: *Osmoglasnik u muzičkoj tradiciji Južnih Slovena*, (posebna izdanja Muzikološkog instituta SANU, knj. 16/1–2, Beograd 1982), као и за низ касније писаних студија, прибављене су бројне фотографије из хиландарских неумских рукописа, добротом монаха Митрофана и академика Стефановића.

Како су словенски рукописи, међу њима и музички, већ били филмовани и похрањени у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије,⁵ било је потребно обезбедити увид и у грчке неумске кодексе. Отуда су на фотографијама које се чувају у Музиколошком институту у највећем броју странице из грчких зборника, премда има и оних из грчко-словенских и словенских појачких књига, пописаних у Прилогу II.⁶ У прегледу фотографија у појединим случајевима изостала је ознака типа нотације којом су напеви бележени. Унета је само у вези са оним рукописима за које се, на основу датовања или према наведеним мелодима, може поузданије претпоставити да је реч о одређеном типу неумске симиографије. Акрибична процена нотације биће могућа тек након целовитог увида у садржај рукописа, у којима се, понекад, могу наћи и делови исписани различитим врстама нотације. Хиландарска музичка ризница, наиме, није систематски још увек проучена. Андрија Јаковљевић је заслужан за једини до сада састављени попис хиландарских музичких споменика. Он је у припремању инвентара појачких зборника у Хиландару боравио у више махова од 1967. до 1971. године, а рад на обимном материјалу наставио је и касније, премда све до данас није објављен комплетан каталог најављен у штампаном прилогу у *Хиландарском зборнику* 1978. године. Јаковљевићев инвентар садржи кратке и непотпуне описе музичких рукописа и пружа основне податке о њима: сигнатуру, наслов, размере, број нумерисаних листова (фолијацију је код већине рукописа извршио сам аутор), материјал (пергамент или хартија), хронологију (век или годину писања), записе и врсту нотације. У вези са проценама типа музичког писма Јаковљевић је у великом броју рукописа начинио грешке, користећи при том нестандардне називе или, пак, оне који су у међувремену у науци превазиђени. Ипак, упркос свим недостацима овај инвентар већ више од три деценије омогућава истраживачима комплетнији увид у музичко наслеђе српске царске лавре на Атону. Исте, 1978. године штампан је и *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* Димитрија Богдановића, у коме су се нашле искључиво словенске појачке књиге, без грчких и двојезичних, углавном грчко-словенских.⁷ Бог-

⁵ Пројекат снимања словенских хиландарских рукописа осмислио је и спровео Димитрије Богдановић, тада управник Археографског одељења.

⁶ Упор. А. Јаковљевић, *Инвентар музичких рукописа манастира Хиландара*, у: Хиландарски зборник 4, 1978, 193–234; Mateja Matejić, *Hilandar Slavic Codices: A Checklist of the Slavic Manuscripts from the Hilandar Monastery (Mount Athos, Greece)*, The Ohio State University Slavic Papers No. 2, Columbus 1976; Predrag Matejić, *Watermarks of the Chilandar Slavic Codices, A Descriptive Catalogi*, Centre International d'information sur les sources de l'histoire Balkaniques et Méditerranéenne, Sofija 1981; Dimitrije Stefanović, *An Additional Checklist of Hilandar Slavonic Music Manuscripts*, у: Хиландарски зборник 7, 1989, 163–176.

⁷ Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.

дановићеви подаци су прецизнији у опису формата и спољног изгледа рукописа, али је одреднице у вези са врстом музичке нотације којом су напеви бележени преузимао од Јаковљевића. *Инвентар музичких рукописа* доноси, такође, потпуније записе из колофона и са маргина, него што то чини Богдановићев *Каталоџ*.

Значајна је, већ поменута, збирка микрофилмова хиландарских рукописа, међу њима и појачких, коју је, у оквиру пројекта *Хиландарска истраживачка библиотека*, Охајо Универзитета у Колумбусу, сачинио Матеја Матејић. Димитрије Стефановић је постојећи Јаковљевићев *Инвентар* допунио описима рукописа који су недостајали, а које је он уочио током рада на микрофилмовима у поменутој библиотеци у Колумбусу. У његовом додатку изостали су критички коментари постојећих прегледа хиландарских музичких рукописа, тако да за проучаваоце развоја неумске нотације доступна литература остаје и даље не увек поздан извор информација. Вредно је помена и то да су последњих година, у склопу дигитализације архивске и рукописне грађе у манастиру Хиландару дигитализовани и музички рукописи. Нажалост, чак ни у овој форми ванредно вредан и непроучен музички материјал није доступан истраживачима. Док се то не деси, фотографије Архива Музиколошког института послужиће својој сврси, баш као и микрофилмови византијских и касновизантијских рукописа чија проучавања још увек нису у потпуности исцрпена.

Милош Велимировић је своју збирку микрофилмова почео да сакупља радећи на својој докторској дисертацији. Већина тих микрофилмова потиче из фонда *Monumenta Musicae Byzantinae*, али је и касније, док се активно бавио истраживањима византијске музике, доносио поједине снимке из библиотека у Атини, Паризу, Оксфорду, Ватикану, Бечу.

Велимировићеву заоставштину у Музиколошком институту, између осталог, чине укупно тридесетдва микрофилма, с тим да се на појединим калемовима налази више филмованих рукописа или делова рукописа. С обзиром на то да је ирмолошки музички напев задуго окупирао његову пажњу, те да се *ирмолоџијом* у византијској и словенској појачкој традицији бавио и у својој докторској дисертацији,⁸ логично је што је у својој приватној збирци имао значајне снимљене рукописе који представљају ову врсту појачке књиге. Како је било неопходно да у сврху упоредних проучавања консултује различите типове нотације којим су нотирани ирмолошке мелодије, Велимировић је у своју колекцију уврстио репрезентативне примерке

---

⁸ Видети: Miloš M. Velimirović, *Byzantine Elements in Early Slavic Chant: The Hirmologium*, Monumenta Musicae Byzantinae, Studies on the Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica I, vol. 4, Pars Principalis et Pars Suppletoria (in collaboration with The Dumbarton Oaks Research Library and Coll. and the Slavic Department of Harvard University), Copenhagen 1960.

рукописа са палеовизантијском симиографијом (попут кодекса *Sinai* 929 или *Esphigmenou* 54 из XI века, или, пак, *Laura G 9 /249/* из XII столећа), као и оних исписаних средњевизантијским и касновизантијским неумским писмом (*Sinai gr. 1258* датован у 1257. годину или *Sinai gr. 1256*, из 1309. године, *Sinai gr. 1257* из 1332. године; *Karakallou* 212 из XVIII века). Драгоцени су и микрофилмовани кодекси стихирара, антологија и аколутија, из времена непосредно пре и након пада Цариграда. Ови кодекси, богатог и разноликог садржаја, које чине напеви бројних мајстора појачке уметности,⁹ карактеристични су и по томе што по правилу на почетку имају *ψαψαδικε* са илустративним приказима тзв. *ψροχосα* или *ψαραλαγιја* – система осам гласова и њихових *αιихιμα*, као и приказима неумских знакова.¹⁰

Увид у снимке и садржај микрофилмова овим радом никако није исцрпен. У попис није ушао низ снимака које су сарадници набањали за поједине своје студије. Збирка микрофилмова и снимака – листова из неумских рукописа у оквиру Архива Музиколошког института отуда заслужује додатна истраживања која ће несумњиво, уз већ обављена, значајно допринети упознавању са византијском, али и са руском, украјинском, бугарском појачком традицијом и, а у том оквиру и са српским црквено-појачким наслеђем.

ПРИЛОГ I

Микрофилмови неумских рукописа из колекције др Димитрија Стефановића¹¹

1. *MS Лавра Г 67*, Света Гора, Велика Лавра, Стихирар, рановизантијска нотација типа *шаршр* и *коален*, рани XI век
2. *MS Ватопед 1488*, Света Гора, манастир Ватопед, Ирмологион, рановизантијска нотација типа *коален*, око А. Д. 1050.
3. *MS Охрид 53*, Охрид, Народни музеј, Стихирар, рановизантијска *коален* нотација, XI–XII век

⁹ Рукописи *Pantocrator* 214 и *Sinai gr. 1552* садрже посебно велики број мелодија различитих касновизантијских мајстора појачке уметности.

¹⁰ У табели бр. 3 пописани су микрофилмови који чине колекцију Милоша Велимировића. За рукописе за које је у литератури било података, издвојени су најкарактеристичније референце (фонд коме припадају, датовање, тип нотације и др.), док је за одређене кодексе тек потребно спровести темељнију анализу и открити њихов садржај.

¹¹ Напомињем да у збирци микрофилмова које је својевремено сабирао академик Димитрије Стефановић има и необележених и неидентификованих филмова, тако да ће будућа истраживања дати одговор у вези са садржајем на њима представљених рукописа или, могуће, појединих листова. Овом приликом наведени су искључиво они микрофилмови за које је недвосмислено познато који рукопис садрже.

4. *MS Sinai 1242*, Синај, манастир Св. Катарине, Стихирар, рановизантијска – коален нотација, XI век
5. *MS Sinai 1218*, Синај, манастир Св. Катарине, Стихирар, средњевизантијска нотација, A.D. 1177.
6. *MS Sinai 1227*, Синај, манастир Св. Катарине, Стихирар, рановизантијска – коален нотација, XII век
7. *MS Sinai 1241*, Синај, манастир Св. Катарине, Стихирар, рановизантијска, коален нотација, XII век
8. *MS Sinai 1471*, Синај, манастир Св. Катарине, Стихирар, средњевизантијска неумска нотација, XIV век
9. *MS 928*, Атина, Национална библиотека Грчке, двојезични грчко-словенски рукопис, касновизантијска неумска нотација, XV век
10. *MS E. D. Clarke 14*, Оксфорд, Бодлејанска библиотека, касновизантијска нотација, A. D. 1553
11. *MS Liturg.Gr. f. 5*, Оксфорд, Бодлејанска библиотека, касновизантијска нотација, XVII–XVIII век
12. *MS Gr. 22*, Оксфорд, Линколн колеџ, 68r–83r, 84r, 149v–167r, касновизантијска нотација, XVI век
13. *MS Canon Gr. 25*, Оксфорд, Бодлејанска библиотека, 139r–153r, касновизантијска нотација, A. D. 1729

ПРИЛОГ II

Снимци из хиландарских неумских рукописа

а) грчки рукописи из манастира Хиландара

1. *MS 26*, Антологија, средњевизантијска нотација, 113r–117r, 139v, 140r, 260v–262r, 293r, 362r 259v–260r, 420r.
2. *MS 27*, Антологија, касновизантијска нотација, 1r, 14v–15r, 18v, 19r.
3. *MS 32*, Антологија, касновизантијска нотација, A. D. 1799, 1r, 20v–21r, 216r–217r, 247r–247v, 274r.
4. *MS 36*, Матиматарион са антологијом, касновизантијска нотација, 1r, 106v–107r.
5. *MS 37*, Ирмологија, касновизантијска нотација, A. D. 1720, 175v–176r, 199v–200r.
6. *MS 39*, Антологија са матиматарионом, касновизантијска нотација, 1r, 7v–9r, 11v–12r, 20v–22r, 108v–110r, 291r, 326–327r, 328r.
7. *MS 40*, Антологија, касновизантијска нотација, 1r, 35v–36r, 108v–109r.

8. *MS 41*, Анастасиматарион, касновизантијска нотација, А. Д. 1839, 7v–8r, 50r.
9. *MS 42*, Антологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1705, 311v, 353r.
10. *MS 44*, Антологија, 19. век, касновизантијска нотација, 3r.
11. *MS 45*, 1r, 8v–9r, Стихирап, касновизантијска нотација, А. Д. 1791.
12. *MS 48*, Стихирап, реформисана – аналитичка нотација, 80v–82r.
13. *MS 49*, 1r–2r, Антологија, касновизантијска нотација
14. *MS 50*, Антологија, 33r, 244v–255r.
15. *MS 53*, Антологија, 69r–74v, 75r–80r, 273v–274r, 283v–300r.
16. *MS 55*, Антологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1795, 140v–141r, 145v–146r, 197r, 209v–210r, 254v, 386r.
17. *MS 59*, Антологија, 11r–11v.
18. *MS 61*, Антологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1784, 8r, 23v–24r, 110v–111r, 198r–210r, 213v–215r, 216v–220r, 223r–228r, 235v, 236r, 268v–268r.
19. *MS 69*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 1v–2r.
20. *MS 70*, Антологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1768, 151r–152r.
21. *MS 71*, Ирмологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1778, 2r, 109r–114r, 128v–129r.
22. *MS 73*, Доксастарион, касновизантијска нотација, А. Д. 1800, 119v–120r, 321v–328r.
23. *MS 80*, Стихирап, касновизантијска нотација, А. Д. 1795, 128v.
24. *MS 81*, Ирмологија, касновизантијска нотација, 419v–420r.
25. *MS 86*, Антологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1771, 189v–192r.
26. *MS 87*, Ирмологија, касновизантијска нотација, А. Д. 1723, 158v–166v, 173v–185r, 223r.
27. *MS 90*, Антологија, касновизантијска нотација, XVII–XVIII век, 258v–260r.
28. *MS 92*, Антологија, касновизантијска нотација, XVIII век, 349v–350r.
29. *MS 97*, Антологија, средњевизантијска нотација, XIV–XV век, 59r–60v, 127v, 128v, 135r, 139r, 203v, 302v.
30. *MS 100*, Матиматарион, касновизантијска нотација, А. Д. 1771, 5r, 464v.
31. *MS 146*, Антологија, касновизантијска нотација, 391v–392r.

б) грчко-словенски рукописи

1. *MS 46*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 6r, 166r.
2. *MS 51*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 4r, 23v–24r, 492v–493r.
3. *MS 56*, Антологија, 17v–18r, 47v–48r, 113r, 144r, 153v–154r, 231v–254r, 248v–249r, 253v–261r, 263v–283r.
4. *MS 565*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 16v, 75r–75v, 81v, 101r, 103r, 107v–108r, 117r–120v, 124v.
5. *MS 668*, Антологија, касновизантијска нотација, 123v–124r, 132v–133r, 145v–146r, 153v–154r, 159v–160r, 163v–164r, 180v–181r, 274v, 291v–302r, 368v–370r.
6. *MS 64*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 15r.
7. *MS 69*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 1v–2r.
8. *MS 76*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 279r.
9. *MS 85*, Антологија, касновизантијска нотација, 13v–14r, 19v–21r, 22v, 23r, 24v–26r, 28v–30r, 35r, 120v.
10. *MS 101*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 83r.
11. *MS 102*, Антологија, касновизантијска нотација, 1r–4r, 10v–14v, 62v.
12. *MS 103*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 1r–1v, 7v–14v, 16r–22v.
13. *MS 311*, Антологија са стихираром, касновизантијска нотација, 19v–20r, 239v–240r, 272r, 273v–274r.

в) словенски рукописи

1. *MS 309*, Антологија са стихираром, касновизантијска нотација, два датована записа (1790. и 1820), 119v, 120r, 124v–126r.
2. *MS 312*, Стихирар, касновизантијска нотација, 103v–106v.
3. *MS 554*, Антологија, триле, више датованих записа (1864, 1867, 1872, 1885), 251.
4. *MS 556*, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, 243v–249r.
5. *MS 557*, Антологија, реформисана – аналитичка, 16v–17r.
6. *MS 558*, Стихирар, реформисана – аналитичка нотација, А. Д. 1837, 1r, 29v–56r, 119v–131r.
7. *MS 559*, Стихирар, реформисана – аналитичка нотација, 31v–59r, 125v–136r, 333r.
8. *MS 560*, Стихирар, реформисана – аналитичка нотација, 1r, 80v–97r, 119v, 120v–146r, 389v–390r.

9. *MS 561*, непагинирани folio, Антологија, реформисана – аналитичка нотација, три датована записа (1876, 1878, 1879.)
10. *MS 563*, Осмогласник, реформисана – аналитичка нотација, 23v–24r.
11. *MS 566*, Осмогласник, реформисана – аналитичка нотација, A. D. 1844, 1r.
12. *MS 571*, Стихиар, реформисана – аналитичка нотација, 1r.

г) грчки рукописи из других фондова

1. *MS Vatopedi 1499*, Стихиар, средњевизантијска нотација, A. D. 1292, 8v, 46r, 48v, 64r, 70v, 71v, 72v, 106v, 110v–111v, 119r, 138v, 139v–141v, 142r, 143r, 174r, 177v, 216r, 218r, 219v, 221v, 224r, 262r, 267r, 278r, 316v, 318r, 319r, 320r, 325r, 329r, 336r, 338r, 409v–410r.
2. *MS Gr. 22, Oxford*, Lincoln College, XVI век, 68r–83r, 84r, 149v–167r.
3. *MS Canon Gr. 25, Oxford*, Bodleian library, A. D. 1729, 139r–153r.

ПРИЛОГ III

*Микрофилмови неумских рукописа из колекције
др Милоша Велимировића*

1. *Sinai 776*, Синај, манастир Св. Катарине, Октоих, VIII–IX век
2. *Sinai 929*, Синај, манастир Св. Катарине, Ирмологија, рана *коален* нотација, XI век
3. *Sinai 1258*, Синај, манастир Св. Катарине, Ирмологија, A. D. 1257
4. *Sinai 1256*, Синај, манастир Св. Катарине, Ирмологија са антологијом, A. D. 1309; писар Ирина, ћерка калиграфа Теодора; калофонични напеви; вероватно Кукузељева редакција ирмолошког мелоса
5. *Sinai 1257*, Синај, манастир Св. Катарина, Ирмологија са антологијом, A. D. 1332
6. *Sinai 1552*, Синај, манастир Св. Катарине, Теорија (пападика, методи) са аколутијом; мелоди: Теодор Родакинос, Кукузељ, Ксенос Коронис, Хирос, Панарет, Јоанис Кладас, Ласкарис, Агатон, Кондопетрис, Хрисафис, Теодулос, Аргиропулос, Фалерос, Агалианос, Докианос, Герасим, Кукумас, Гликис, Мосхианос, Лонгин, Мануил Газис; датовање: 1475–1490, писар Теодор Родакинос
7. *Athens 958*, Атина, Национална библиотека Грчке, Ирмологија, XIV век
8. *Athens 240*, Атина, Национална библиотека Грчке, Теорија, XV век
9. *Athens 899*, Атина, Национална библиотека Грчке, Теорија, XV век

10. *Athens 2406*, Атина, Национална библиотека Грчке, Теорија (пападика); A. D. 1453.
11. *Athens 928*, Атина, Национална библиотека Грчке, Антологија, крај XIV почетак XV века; поред бројних грчких мелода, садржи и напеве српских мелода: Исаије, Николе и Стефана
12. *Athens 2411*, Атина, Национална библиотека Грчке, Антологија, друга половина XIV и почетак XV века
13. *Athens 2500*, Атина, Национална библиотека Грчке, Стихирар са матиматарионом, XIV век
14. *Athens 2604*, Атина, Национална библиотека Грчке, Пападика, писар Игнатије монах и доместик, A. D. 1463.
15. *Athens 2622*, Атина, Национална библиотека Грчке, Пападика, XIV или XV век
16. *Athens 2599*, Атина, Национална библиотека Грчке, Пападика, XV век
17. *Athens 2147*, Атина, Национална библиотека Грчке
18. *Espigmatenou 54*, Света Гора, Манастир Есфигмен, Ирмологија, XI–XII век; архаична *коален* нотација
19. *Karakallou 224 /213/*, Света Гора, манастир Каракалу, Ирмологија, XIV век
20. *Karakallou 212*, Света Гора, манастир Каракалу, Ирмологија, средина XVIII века; напеви Баласија јереја
21. *Philoteou 236*, Света Гора, манастир Филотеј, Ирмологија
22. *Laura G 9 /249/*, Света Гора, Велика Лавра, Ирмологија, XI–XII век, *коален* нотација
23. *Laura D 11 (387)*, Света Гора, Велика Лавра, Евхологион, XI–XII век, *коален* нотација (са *шарџир* неумама); *екфонетска* нотација на текст Јеванђеља
24. *Koutlumusi 399*, Света Гора, манастир Кутлумуш, Пападика, средина XIV века
25. *Vlatadon 46*, Солун, манастир Влатадон
26. *Vatopedi 1495*, Света Гора, манастир Ватопед
27. *Pantocrator 214*, Света Гора, манастир Пантократор, Теорија (пападика) са антологијом, матиматарионом и калофоничним стихираром; A. D. 1433; писар: Давид Редестинос; мелоди: Гликис, Ксерос, Кукузељ, Панарет, Јоанис, Коронис, Георгије Згуропулос, Кондопетрис, Дзакопулос, Атанасије, Агалианос, Докианос, Григорије, Лонгин, Кукумас, Итикос, Мануил Плагитес, Стаменицес, Корнелиос, Мистакон, Мануил Аргиропулос, Фардивикес, Келатинос, Мануил Орфанотрофос.

28. *Ambros Q. 11 gr. 665*, Милано, Библиотека Амброзиана
29. *Ambros L. 36 – gr. 461*, Милано, Библиотека Амброзиана
30. *Paris B.N. Res. Vm 504*, Париз, Национална библиотека
31. *Barberini 392*, Ватикан, *Biblioteca apostolica Vaticana*
32. *Vat. Barb gr. 300*, Ватикан, *Biblioteca apostolica Vaticana*, Теорија (пападика, методи) са антологијом и калофоничним стихираром, XV век; мелоди: Кукузељ, Кладас, Кондопетрис, Ксенос Коронис, монах Атанасије, Докианос, Кукумас, Магулас, Гликис, Вастадзис, Агатон, Хрисафис, Сигерос, Агалианос, Згуропулос, Ласкарис, Редестинос, Марко Коринтски, Герасим, Аргиропулос, Лонгин, Итикос.
33. *Vaticanus 1528*, *Biblioteca apostolica Vaticana* – Ватикан
34. *Leningrad gr 121*, Петерсбург, Публична библиотека, Ирмологија
35. *Berlin 49 Coislin*, Берлин, *Deutsche Staatsbibliothek (Stiftung Preussischer Kulturbesitz)*, Стихирап, XII век, коален нотација
36. *College Heirmologion MS. 0.2.61*, Кембриџ, Тринити колеџ, Ирмологија, почетак XIV века
37. *Saba 599*, Јерусалим, Патријаршијска библиотека, Ирмологија, XIII–XIV век.

UDC 78.089:783.2]:091

778.142:77.039]:091

DOI: 10.2298/MUZ1010153P

Vesna Peno

MICROFILMS AND PHOTOGRAPHS OF NEUMATIC MANUSCRIPTS IN THE SASA INSTITUTE OF MUSICOLOGY ARCHIVES

Abstract: Microfilms of neumatic MSS, and photographs of some folia taken from neumed codices kept at the SASA Institute of Musicology Archives, are represented in this paper. In the microfilms, there are mainly heirmologia from Byzantine and late-Byzantine period and sticherarios and antologies as well. The selected folia from the Chilandar manuscripts, primarily with the Greek text, constitute the collection of photographs.

Key words: microfilms, liturgical manuscripts, neumatic notation, Miloš Velimirović, Dimitrije Stefanović.

To the archival materials of the SASA Institute of Musicology belongs in size small, but in content a valuable collection of microfilms, primarily of Greek neumatic manuscripts and photos of particular pages from late and post Byzantine neumatic MSS, mainly from the library of Chilandar monastery on the Mount Athos. The study of Byzantine and Old Slavic chant tradition, which has been one of the priority research projects of the Institute of Musicology set by its founders, was central to the longtime scientific engagement of Dimitrije Stefanović, who has been given credit for the formation of the abovementioned collection.

Two years ago the collection of microfilms at the SASA Institute of Musicology was enriched with a gift of a well-known musicologist-Byzantologist, an eminent expert on medieval music and a professor of prestigious U.S.A. universities, Miloš Velimirović, who was once the Institute alumnus. After the retirement, Miloš Velimirović decided to bequeath the greatest part of his private scientific library to the Institute of Musicology. Items of the collection were over the years being conveyed to the Institute by its associates, by professors and students of St. Sava Serbian Orthodox School of Theology, Libertyville. He sent the last package of books by our associate who was then in the USA, only two days before his, though at a late age, sudden death.¹

It is worth mentioning though that, until recent times, when the process of digitization started to be implemented both in large national libraries and in other institutions with valuable collections of manuscripts as well, old chanting books were often only available to the re-

---

¹ See Vesna Peno, *Miloš Velimirović (1922–2008) In memoriam*, *Muzikologija* 8, (2008), 329–334.

searchers if microfilmed. By the efforts of, in the first place, founders and later associates of *Monumenta Musicae Byzantinae*, among them of Miloš Velimirović as well, the microfilms of all relevant chanting books were commissioned and collected over decades, representing examples of different types of neumes and belonging to different holdings, starting from the National Library in Athens, Greece, over Athonite and Palestinian monastery treasuries, all up to the libraries of all major European cities (Paris, Oxford, Vatican, Vienna, etc.).² It was indeed from this library of the Institute for Medieval Greek and Latin studies in Copenhagen that Velimirović and Stefanović were commissioning duplicates of microfilms for the purpose of their research.

Dimitrije Stefanović started compiling his collection of microfilms while he was working on his doctoral dissertation with Egon Wellesz in Oxford. Since he was studying early Slavic *Sticherarions*, microfilms of Greek and Russian *Sticherarions* from 12th and 13th century also found place in his collection.³ On his return to the home country, he continued with the research. Chilandar monastery with its substantial library was an important destination. Through the project of SASA Chilandar Committee, he carried out research of neumatic manuscripts in the library. Cooperation with late monk Mitrofan resulted in microfilming numerous pages of neumatic manuscripts – Greek, Slavic, Greek-Slavic, not only in Chilandar but also in Great Lavra (Lavra, MS E-10, 17th century, Slavic *Sticherarion*). Therefore, over the time, there has been created a photo album which, in the absence of complete microfilmed chant books, could have been useful for the comparative analysis of specific chanting melodies and certain types of neumatic MSS.⁴

Since the Slavic manuscripts, among them the music ones as well, had already been microfilmed and stored in Archaeographic department

---

² Two most worthy microfilm collections of manuscripts belonging to the Byzantine and Post-Byzantine chant tradition are in the property of the Institute for Medieval Greek and Latin studies at the University of Copenhagen – a branch of former *Monumenta Musicae Byzantinae*, and Patriarchal Institute for Patristic Studies at the Vlatadon monastery in Thessaloniki. Worthy to be mentioned is a collection of microfilms of Chilandar Slavic codices at the Archaeographic Department of the National library of Serbia, compiled by the effort of Dimitrije Bogdanović, as well as a collection of Slavic manuscripts in the Chilandar room at Ohio University Library, Columbus.

³ *The Tradition of the Sticheraria Manuscripts*, the doctoral dissertation defended at Oxford University, in 1967.

⁴ In the words of Danica Petrović, in her doctoral dissertation: *Osmoglasnik u muzičkoj tradiciji Južnih Slovena*, (posebna izdanja Muzikološkog instituta SANU, knj. 16/1–2, Beograd 1982), and many other papers that were published later, owing to the kindness of Dimitrije Stefanović and monk Mitrofan, many photographs of Chilandar codices, necessary to be consulted in the course of scientific work, were procured.

of the National Library of Serbia⁵, it was necessary to enable access to the Greek neumatic MSS as well. Hence, in the photographs kept at the Institute of Musicology there are mainly pages of Greek codices, though there are also those of the Greek-Slavic and Slavic chant books, listed in the Supplement II.⁶ In the list of photographs, in certain cases, the mark of notation type, was omitted. The notation type was indicated only in those manuscripts for which, on the basis of dating or specific melodies, it was possible to make a reliable assumption that they represent a particular type of neumatic semiography. Meticulous assessment of notation will be possible only after a comprehensive analysis of the manuscript content, in which there could be found parts in different kinds of notation sometimes. As a matter of fact, the music treasure of Chilandar has not been systematically studied yet. Andrija Jakovljević deserves credit for the only compiled list of Chilandar music heritage. While preparing inventories of chanting codices, he visited Chilandar several times in the period from 1967 to 1971, and also continued with his work on this comprehensive material later on, although a complete catalogue, announced in the printed attachment of Hilendarski zbornik in 1978 has not been published yet. Jakovljević's inventory includes short and incomplete descriptions of music manuscripts and provides essential information on them, such as: signature, title, dimensions, number of leaves (foliation was mostly done by the author), writing material (parchment or paper), chronological data (a century or year), notes and notation type. When determining music notation type, Jakovljević made many mistakes, using non-standardized terms or those which in the meantime had become out-dated in the scientific world. Nevertheless, in spite of many shortcomings, this inventory has enabled researchers to have a more detailed insight into music heritage of the Serbian royal Lavra in the Mount Athos over the past three decades. In the same year, 1978, Dimitrije Bogdanović's *Catalogue of cyrillic manuscripts of Chilandar monastery* was published, containing exclusively Slavic chant books, and omitting the Greek and bilingual ones, mostly Greek-Slavic.⁷ The data that Bogdanović provided are more precise regarding description of format and material description of manuscripts, but the notes related

---

⁵ The project of microfilming of Slavic manuscripts in Chilandar was conceived and carried out by Dimitrije Bogdanović, then the Head of Archaeographic Department.

⁶ Andrija Jakovljević, *Inventar muzičkih rukopisa manastira Hilandara*, Hilendarski zbornik 4, (1978), 193–234; Mateja Matejić, *Hilandar Slavic Codices: A Checklist of the Slavic Manuscripts from the Hilandar Monastery (Mount Athos, Greece)*, The Ohio State University Slavic Papers No. 2, Columbus 1976; Predrag Matejić, *Watermarks of the Hilandar Slavic Codices, A Descriptive Catalogi*, Centre International d'information sur les sources de l'histoire Balkaniques et Méditerranéenne, Sofija 1981; Dimitrije Stefanović, *An Additional Checklist of Hilandar Slavonic Music Manuscripts*, Hilendarski zbornik 7, 1989, 163–176.

⁷ Dimitrije Bogdanović, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Beograd 1978.

to music notation type the melodies were written in were taken from Jakovljević. *The inventory of music manuscripts* offers more thoroughly described colophon and margin notes than the ones given in Bogdanović's *Catalogue*.

A very significant collection of microfilmed manuscripts, including chant manuscripts, is the one compiled for *Chilandar Research Library* project by Mateja Matejić. Dimitrije Stefanović has supplemented the existing Inventory with description of missing manuscripts, which he noticed while reviewing microfilms in the abovementioned library in Columbus. Critical commentaries of existing reviews of Chilandar music manuscripts were omitted in his supplement, so for the researchers of the neumatic notation the available bibliography is not always reliable source of information. It is worth mentioning that over the last few years, as a part of digitalization process of archival and manuscript material in Chilandar monastery, musical journals have also been digitalized. Unfortunately, even in this form, exceptionally valuable and not yet examined music material is not available to researchers. Until this happens, the photographs of the Institute of Musicology Archives will serve their purpose, as well as the microfilms of the Byzantine and late-Byzantine manuscripts the examination of which has not been fully exhausted.

Velimirović started compiling his collection of microfilms while he was working on his doctoral dissertation. Most of those microfilms were taken from the *Monumenta Musicae Byzantinae* fund. Later on as well, while he was actively researching Byzantine music he was bringing certain microfilms from libraries in Athens, Paris, Oxford, Vatican, and Vienna.

Velimirović's legacy at the Institute of Musicology, among other things, comprises a total of thirty-two microfilms, though there are sometimes several microfilmed manuscripts or parts of them on some of the reels. Since the irmologic chant had occupied his attention for long, and that he dealt with the *Heirmologion* in the Byzantine and Slavic chant tradition in his doctoral dissertation⁸, it was logical that in his private collection he possessed significant manuscripts on microfilms representing this type of chant books. As it was necessary for the purpose of comparative study to consult various types of notation used for irmologic tunes, Velimirović included in his collection representative samples of manuscripts in Paleo-Byzantine semiography (such as *Sinai Codex 929* or *Esphigmenou 54* from the XI century, or, *Laura G 9 /249/* from the XII century), as well as those written in middle-Byzantine and late-Byzantine neumes (*Sinai gr. 1258* dated in 1257 or *Sinai gr. 1256*,

---

⁸ See Miloš M. Velimirović, *Byzantine Elements in Early Slavic Chant: The Heirmologium*, *Monumenta Musicae Byzantinae*, Studies on the Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica I, vol. 4, Pars Principalis et Pars Suppletoria (in collaboration with The Dumbarton Oaks Research Library and Coll. and the Slavic Department of Harvard University), Copenhagen 1960.

from 1309, *Sinai gr. 1257* from 1332; Karakallou 212 the XVIII century). Microfilmed codices of sticheraria, anthologie and acolouthia from the time after the fall of Constantinople are also valuable. These codices, rich and diverse in content, consisting of melodies by numerous masters of chanting art⁹, are also characteristic for starting usually with papadike, having illustrative depictions of so called *trohos* or *paralagia* – a system of eight modes and their *apechema*, as well as *illustrations of neume symbols*.¹⁰

A close insight into the microfilms and their content has not been fully provided by this paper. The lists do not include a range of microfilms procured by the associates of the Institute for their specific research. Therefore the collection of microfilms and folia of neumatic codices from the Archives of the Institute of Musicology deserves further study which will, along with the already carried out studies, no doubt, significantly contribute to familiarizing with the Byzantine chant tradition as well as with the Russian, Bulgarian and Ukraine chant tradition and, by this, with the Serbian church chant heritage.

SUPPLEMENT I

*Microfilms of the Neumatic MSS collected
by Dimitrije Stefanović¹¹*

1. *MS Laura Γ 67*, Mount Athos – Laura, Sticherarion, early 11th c, early-Byzantine notation – chartres and coislin.
2. *MS Vatoped 1488*, Mount Athos, Vatopedi, Sticherarion, early-Byzantine notation – coislin, A. D. 1050.
3. *MS Ochrid 53*, Ochrid, National Museum, Sticherarion, 11–12th c, early-Byzantine notation.
4. *MS Sinai 1242*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Sticherarion, 11th c, early-Byzantine notation – coislin.

---

⁹ Manuscripts Pantocrator 214 and Sinai gr. 1552 include especially great number of melodies of various Byzantine chanting masters.

¹⁰ In the Table no. 3, there are listed microfilms that belong to the collection of Miloš Velimirović, by whose courtesy they became a part of Archives of the SASA Institute of Musicology. For the manuscripts for which there existed bibliographic data, the most characteristic references were selected (such as holdings data, date, notation type etc.) whereas for some codices it was necessary to carry out more thorough research so as to reveal their content. In the given list, the microfilms are grouped according to the type of microfilmed manuscript content.

¹¹ I would like to emphasize that the collection of microfilms once compiled by academician Dimitrije Stefanović includes also unsigned and unidentified microfilms, so the upcoming studies will answer questions concerning the content of the manuscripts in these microfilms and, possibly, of some folia. Here are therefore exclusively mentioned only these microfilms which inambiguously identify the manuscript they contain.

5. *MS Sinai 1218*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Sticherarion, mid-Byzantine notation, A. D. 1177.
6. *MS Sinai 1227*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Sticherarion, 12th c, early-Byzantine notation – coislin.
7. *MS Sinai 1241*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Sticherarion, 12th c, early-Byzantine notation – coislin.
8. *MS Sinai 1471*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Sticherarion, 14th c, mid-Byzantine notation.
9. *MS 928*, Athens, National library of Greece, bilingual Greek – Slavic, 15th c, late-Byzantine notation.
10. *MS E. D. Clarke 14*, Oxford – Bodleian library, late-Byzantine notation, A. D. 1553
11. *MS Liturg.Gr. f. 5*, Oxford – Bodleian library, 17th–18th c, late-Byzantine notation.
12. *MS Gr. 22*, Oxford, Lincoln College, 16th c, late-Byzantine notation, 68r–83r, 84r, 149v–167r.
13. *MS Canon Gr. 25*, Oxford, Bodleian library, late-Byzantine notation, A. D. 1729, 139r–153r.

SUPPLEMENT II

A list of photographs from Chilandar Neumatic Manuscripts

a) Greek MSS

1. *MS 26*, Anthology, Middle Byzantine notation, 113r–117r, 139v, 140r, 260v–262r, 293r, 362r, 259v–260r, 420r.
2. *MS 27*, Anthology, Late Byzantine notation, 1r, 14v–15r, 18v, 19r.
3. *MS 32*, Anthology, Late Byzantine notation, A. D. 1799, 1r, 20v–21r, 216r–217r, 247r–247v, 274r.
4. *MS 36*, Mathematarion – Anthology, Late Byzantine notation, 1r, 106v–107r.
5. *MS 37*, Heirmologion, Late Byzantine notation, A. D. 1720, 175v–176r, 199v–200r.
6. *MS 39*, Anthology with mathematarion, Late Byzantine notation, 1r, 7v–9r, 11v–12r, 20v–22r, 108v–110r, 291r, 326–327r, 328r.
7. *MS 40*, Anthology, Late Byzantine notation, 1r, 35v–36r, 108v–109r.
8. *MS 41*, Anastasimatarion, Late Byzantine notation, A. D. 1839, 7v–8r, 50r.
9. *MS 42*, Anthology, Late Byzantine notation, A. D. 1705, 311v, 353r.
10. *MS 44*, Anthology, 19th c, Late Byzantine notation, 3r.

11. *MS 45*, Sticherarion, Late Byzantine notation, A. D. 1791, 1r, 8v–9r.
12. *MS 48*, Sticherarion, reformed – analytic notation, 80v–82r.
13. *MS 49*, Anthology, Late Byzantine notation, 1r–2r.
14. *MS 50*, Anthology, 33r, 244v–255r.
15. *MS 53*, Anthology, 69r–74v, 75r–80r, 273v–274r, 283v–300r.
16. *MS 55*, Anthology, Late Byzantine notation, A. D. 1795, 140v–141r, 145v–146r, 197r, 209v–210r, 254v, 386r.
17. *MS 59*, Anthology, 11r–11v.
18. *MS 61*, Anthology, Late Byzantine notation, A. D. 1784, 8r, 23v–24r, 110v–111r, 198r–210r, 213v–215r, 216v–220r, 223r–228r, 235v, 236r, 268v–268r.
19. *MS 69*, Anthology, reformed – analytic notation, 1v–2r.
20. *MS 70*, Anthology, Late Byzantine notation, A. D. 1768, 151r–152r.
21. *MS 71*, Heirmologion, Late Byzantine notation, A. D. 1778, 2r, 109r–114r, 128v–129r.
22. *MS 73*, Doxastarion, Late Byzantine notation, A. D. 1800, 119v–120r, 321v–328r.
23. *MS 80*, Sticherarion, Late Byzantine notation, A. D. 1795, 128v.
24. *MS 81*, Heirmologion, Late Byzantine notation, 419v–420r.
25. *MS 86*, Anthology, Late Byzantine notation, A. D. 1771, 189v–192r.
26. *MS 87*, Heirmologion, Late Byzantine notation, A. D. 1723, 158v–166v, 173v–185r, 223r.
27. *MS 90*, Anthology, 17th–18th c, Late Byzantine notation, , 258v–260r.
28. *MS 92*, Anthology, 18th c, Late Byzantine notation, 349v–350r.
29. *MS 97*, Anthology, 14th–15th c, Middle Byzantine notation, 59r–60v, 127v, 128v, 135r, 139r, 203v, 302v.
30. *MS 100*, Mathematarion, Late Byzantine notation, A. D. 1771, 5r, 464v.
31. *MS 146*, Anthology, Late Byzantine notation, 391v–392r.

b) Greek-Slavic MSS

1. *MS 46*, Anthology, reformed – analytic notation, 6r, 166r.
2. *MS 51*, 4r, Anthology, reformed – analytic notation, 23v–24r, 492v–493r.
3. *MS 56*, Anthology, 17v–18r, 47v–48r, 113r, 144r, 153v–154r, 231v–254r, 248v–249r, 253v–261r, 263v–283r.
4. *MS 565*, Anthology, reformed – analytic notation, 16v, 75r–75v, 81v, 101r, 103r, 107v–108r, 117r–120v, 124v.

5. *MS 668*, Anthology, late-Byzantine notation, 123v–124r, 132v–133r, 145v–146r, 153v–154r, 159v–160r, 163v–164r, 180v–181r, 274v, 291v–302r, 368v–370r.
6. *MS 64*, Anthology, reformed – analytic notation, 15r.
7. *MS 69*, Anthology, reformed – analytic notation, 1v–2r.
8. *MS 76*, Anthology, reformed – analytic notation, 279r.
9. *MS 85*, Anthology, Late Byzantine notation, 13v–14r, 19v–21r, 22v, 23r, 24v–26r, 28v–30r, 35r, 120v.
10. *MS 101*, Anthology, reformed – analytic notation, 83r.
11. *MS 102*, Anthology, late-Byzantine notation, 1r–4r, 10v–14v, 62v.
12. *MS 103*, Anthology, reformed – analytic notation, 1r–1v, 7v–14v, 16r–22v.
13. *MS 311*, Anthology with Sticherarion, late-Byzantine notation, 19v–20r, 239v–240r, 272r, 273v–274r.

c) Slavic MSS from different collections

1. *MS 309*, Anthology with Sticherarion, Late Byzantine notation, two dated inscriptions (in 1790 and 1820), 119v, 120r, 124v–126r.
2. *MS 312*, Sticherarion, Late Byzantine notation, 103v–106v.
3. *MS 554*, Anthology, trile, several dated inscriptions (1864, 1867, 1872, 1885), 251.
4. *MS 556*, Anthology, reformed – analytic notation, 243v–249r.
5. *MS 557*, Anthology, reformed – analytic notation, 16v–17r.
6. *MS 558*, Sticherarion, reformed – analytic, A. D. 1837, 1r, 29v–56r, 119v–131r.
7. *MS 559*, Sticherarion, reformed – analytic notation, 31v–59r, 125v–136r, 333r.
8. *MS 560*, Sticherarion, reformed – analytic notation, 1r, 80v–97r, 119v, 120v–146r, 389v–390r.
9. *MS 561*, folio without pagination, Anthology, reformed – analytic notation, three dates inscriptions (1876, 1878, 1879.)
10. *MS 563*, Octoechos, reformed – analytic notation, 23v–24r.
11. *MS 566*, Octoechos, reformed – analytic notation, A. D. 1844, 1r.
12. *MS 571*, Sticherarion, reformed – analytic notation, 1r.

d) Greek MSS from different collections

1. *MS Vatopedi 1499*, Vatopedi, Mount Athos, Sticherarion, Middle Byzantine notation, A. D. 1292, 8v, 46r, 48v, 64r, 70v, 71v, 72v, 106v, 110v–111v, 119r, 138v, 139v–141v, 142r, 143r, 174r, 177v, 216r, 218r,

219v, 221v, 224r, 262r, 267r, 278r, 316v, 318r, 319r, 320r, 325r, 329r, 336r, 338r, 409v–410r.

2. *MS Gr. 22*, Oxford, Lincoln College, 16th c, 68r–83r, 84r, 149v–167r.
3. *MS Canon Gr. 25*, Oxford, Bodleian library, A. D. 1729, 139r–153r.

SUPPLEMENT III

Microfilms of Neumatic MSS from the Collection of Miloš Velimirović

1. *Sinai 776*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Oktoechos (Parakletike + Tropologion), 8th–9th c.
2. *Sinai 929*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Heirmologion, early Coislin-notation, 11th c.
3. *Sinai 1258*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Heirmologion, A. D. 1257.
4. *Sinai 1256*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Heirmologion and Anthologia, A. D. 1309; Scribe: Irene, daughter of the calligrapher Theodoros; fols. 184–224 Kalophonic chants; presumably the Kukuzelian redaction of the Heirmologion.
5. *Sinai 1257*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Heirmologion and Anthologia, A. D. 1332.
6. *Sinai gr. 1552*, Sinai, Monastery of St. Catherine, Theory (Papadike; Methods), Akolouthia, Melodes Theodoros Rodakinos, Kukuzeles, Xenos Korones, Xeiros, Panaretos, Ioannes Kladas, Laskaris, Agathon, Kontopetres, Chrysaphes, Theodulos, Argyropulos, Phaleros, Agallianos, Dokeianos, Gerasimos, Kukumas, Ethikos, Glykys, Moschianos, Longinos, Manuel Gazes, Date 1475–1490, Scribe Theodoros Rodakinos.
7. *Athens 958*, National Library of Greece, Heirmologion, 14th c.
8. *Athens 240*, National Library of Greece, Theory, 15th c.
9. *Athens 899*, National Library of Greece, Theory, 15th c.
10. *Athens 2406*, National Library of Greece, Theory (Papadike); A. D. 1453.
11. *Athens 928*, National Library of Greece, Anthology, the end of 14th and the beginning of the 15th c., beside numerous Greek melodes, the manuscript contains Serbian chants of Isaija, Nikola and Stefan.
12. *Athens 2411*, National Library of Greece, Anthology, the second half of the 14th c. and the beginning of the 15th c.
13. *Athens 2500*, National Library of Greece, Sticherarion – Mathe-matarion, 14th c.

14. *Athens 2604*, National Library of Greece, Papadike, scribe Ignatie the monk and domesticus, A. D. 1463.
15. *Athens 2622*, National Library of Greece, Papadike, 14th or 15th c.
16. *Athens 2599*, National Library of Greece, Papadike, 15th c.
17. *Athens 2147*, National Library of Greece
18. *Esphigmenou 54*, Monastery Esphigmenou – Mount Athos, Heirmologion, Date 11–12; Archaic Coislin-notation.
19. *Karakallou 224 /213/*, Monastery Karakallou – Mount Athos, Heirmologion, 14th c.
20. *Karakallou 212*, Monastery Karakallou – Mount Athos, Heirmologion, the middle of 18th c.; Melodies of Balasios iereus.
21. *Philoteou 236*, Monastery Philoteou – Mount Athos, Heirmologion
22. *Laura G 9 /249/*, Monastery Great Laura – Mount Athos, Heirmologion, 11th–12th c., coislin notation.
23. *Laura D 11 (387)*, Monastery Great Laura – Mount Athos, Euchologion, 11th–12th c., Coislin-notation (with Chartres neumes); Ekphonic notation on Gospel-readings.
24. *Koutlumusi 399*, Monastery Koutlumusi – Mount Athos, Papadike, the middle of 14th c.
25. *Vlatadon 46*, Monastery Vlatadon, Thessaloniki.
26. *Vatopedi 1495*, Monastery Vatopedi – Mount Athos.
27. *Pantocrator 214*, Monastery Pantokratoros – Mount Athos, Theory (Papadike), Anthologia, Mathematarion, Sticherarion kalophonikon, Date 1433, Scribe: David Raidestinos. Melodes: Glykys, Xeros, Kukuzeles, Panaretos, Ioannes, Chalibures, Xenos Korones, Georgios Sguropulos, Kontopetres, Tzakopulos, Athanasios, Agallianos, Dokeianos, Gregorios, Longinos, Kukumas, Ethikos, Manuel Plagites, Stamenitzes, Kornelios, Mystakon, Manuel Argyropulos, Phardibukes, Keladinos, Manuel Orphanotrophos.
28. *Ambros Q. 11 gr. 665*, Ambrosian Library – Milan.
29. *Ambros L. 36 – gr. 461*, Ambrosian Library – Milan.
30. *Paris B.N. Res. Vm 504*, National Library – Paris.
31. *Barberini 392*, Library Biblioteca apostolica vaticana – Vatican.
32. *Vat. Barb. gr. 300 + 44 frames from 301*, Library Biblioteca apostolica vaticana – Vatican, Theory (Papadike; Methods) with Anthologia and Sticherarion Kalophonikon, 15th c., Melodes: Kukuzeles, Kladas, Kontopetres, Xenos Korones, Athanasios the Monk, Dokeianos, Kukumas, Magulas, Glykys, Bastatzes, Agathon, Chrysaphes, Sigeros, Agallianos, Sguropulos, Laskaris, Raidestinos, Markos of Korinth, Gerasimos, Argyropulos, Longinos, Ethikos.

33. *Vaticanus 1528*, Library Biblioteca apostolica vaticana – Vatican.
34. *Leningrad gr 121*, Heirmologion.
35. *Berlin 49 Coislin*, Library Deutsche Staatsbibliothek (Stiftung Preussischer Kulturbesitz), Sticherarion, 12th c., Coislin-notation.
36. *College Heirmologion MS. 0.2.61*, Cambridge – Library: Trinity College, Heirmologion; Date the beginning of 14th c.
37. *Saba 599*, Patriarchal Library – Jerusalem, Heirmologion, 13th–14th c.

(Translated by *Biljana Grujović*)